

і М. Багдановіча падхапілі многія беларускія санетапісцы: Якуб Колас, Уладзімір Дубоўка, Алесь Звонак, Рыгор Барадулін, Ніл Гілевіч, Змітрок Марозаў, Соф’я Шах, Мікола Маляўка і інш.

1. Санет — від верша. Што характэрна для яго формы?
2. Чаму кампазіцыя санета нагадала М. Багдановічу арэх-спарыш?

3. Прыгадайце вывучаны ў VIII класе санет М. Багдановіча «Замерзла ноччу шпаркая крыніца...». Запішыце своеасаблівую формулу-рыфмаграму¹ верша. Параўнайце яе з рыфмаграмай «Санета» («Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...»).

4. Паразважайце, што рухала паэтам, калі ён узяўся за напісанне вершаў класічных (цвёрдых) форм.

5. Ці ведаеце вы музычныя творы, якія маюць назву «саната»? Што аб’ядноўвае гэты музычны жанр у музыцы з санетам у паэзіі? Падбярыце ў электронным рэсурсе або ў іншых інфармацыйных крыніцах музычныя творы, сугучныя вершу «Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...». Растлумачце свой выбар.

Максім Гарэцкі

(1893—1938)

У. Шпартай.

Партрэт М. Гарэцкага ►

Вёска Малая Багацькаўка, што на Магілёўшчыне, — тыповое беларускае паселішча. Яна невялікая па колькасці насельніцтва, аднак багатая на шчырых, таленавітых людзей. Пад адной страхой жылі некалькі пакаленняў, некалькі сямей. Так складалася жыццё

¹ У VIII класе вы пазнаёміліся з класічнымі формамі верша. Даведаліся, што калі абазначыць аднолькавыя рыфмы аднолькавымі літарамі, то атрымаецца формула-рыфмаграма.

і роду Гарэцкіх: у адной хаце доўгі час у згодзе жыло дванаццаць чалавек. Тут у Івана і Ефрасінні Гарэцкіх нарадзіліся сыны — Максім і Гаўрыла, імёны якіх сёння ўпісаны залатымі літарамі ў гісторыю нашай Бацькаўшчыны. Максім Іванавіч Гарэцкі — класік беларускай літаратуры, вучоны-філолаг. Гаўрыла Іванавіч Гарэцкі (1900—1988) — знакаміты геолог, географ, эканаміст. Абодва — актыўныя грамадскія дзеячы, акадэмікі НАН Беларусі.

У дзіцячыя гады характары братоў гартавалі сялянская праца, любоў да роднай зямлі, павага да народных традыцый. Бацька ў пошуках заробку трывала жыву далёка ад сям’і, на хлопцаў накладалася частка мужчынскіх абавязкаў па гаспадарцы. Доўгімі зімовымі вечарамі дзеці гарнуліся да мамы і дзядзькавай жонкі Хрысцёны. Жанчыны, займаючыся прадзівам, праз розныя аповеды словам адукоўвалі і выхоўвалі дзяцей. Было нямала гаворак пра гісторыю вёскі і краю. Маці выдатна спявала, цётка Хрысцёна зачароўвала ўражлівыя натуры слухачоў дзівоснымі казкамі, паданнямі, легендамі. Хатняе навучанне дзяцей дапаўнялася заняткамі ў школцы ў суседняй вёсцы.

Здольны да навукі, Максім імкнуўся набыць спецыяльныя веды. Бліжэйшым месцам, дзе можна было атрымаць адукацыю за казённы кошт, было Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча. Вытрымаўшы вялікі конкурс, юнак у 1909 годзе становіцца студэнтам. Да заняткаў ён адносіўся з вялікай адказнасцю, таму яму была прызначана стыпендыя.

Максім Гарэцкі меў добры слых і голас, цудоўна валодаў скрыпкай, іграў на балалайцы, жалейцы, і гэта зблізіла яго з навучэнцамі вучылішча, што ладзілі беларускія фальклорна-этнаграфічныя вечарыны. Захапіўшыся аматарскім тэатральным мастацтвам і літаратурай, ён пачаў выпісваць першую беларускамоўную газету «Наша ніва». Хлопец з Малой Багацькаўкі, усё болей усведамляючы патрэбу ў пашырэнні сваіх ведаў шляхам самаадукацыі, свядома заняўся «будуўніцтвам» уласнай натуры, характару. Ён шмат чытаў, пазнаючы рускую, украінскую, польскую літаратуру, удумліва сачыў за развіццём беларускага пісьменства. Урэшце літаратурныя, творчыя здольнасці сталі вызначальнымі ў яго лёсе.

Скончыўшы навучанне ў Горках, М. Гарэцкі ў 1913—1914 гадах працаваў на Віленшчыне. На гэты ж час прыпадае і яго літаратурны дэбют. У 1913 годзе пад псеўданімам Максім Беларус газета «Наша ніва» надрукавала **першае апавяданне** маладога празаіка «**У лазні**».

Творчы ўзлёт пісьменніка быў шматабяцуючы, пра што сведчыць і водгук, надрукаваны ў «Нашай ніве»: «Дужа дзякуем за Вашыя творы, каторыя Вы прысылаеце ў апошнія часы. Мы верым, кажучы словамі нашых прадзедаў, што праз Вас “памножана будзе слава слаўнай айчызны нашай”, калі толькі агонь, каторы гарыць у Вас, будзе далей разгарацца». Ніякія віхуры часу не змусілі М. Гарэцкага сысці з абранага ім шляху служэння роднай культуры, хоць далейшы лёс яго і як чалавека, і як літаратара выявіўся вельмі складаным.

У біяграфіі Гарэцкага 1914—1917 гады звязаны з салдацкай службай, франтамі Першай сусветнай вайны, цяжкімі раненнямі, лячэннем у розных шпіталях, вучобай у Паўлаўскім ваенным пяхотным вучылішчы ў Петраградзе, адкуль ён быў камандзіраваны ў далёкі сібірскі Іркуцк. З канца 1917 года пісьменнік жыў у Смаленску. Ён карэспандэнт мясцовай газеты «Звезда», якая, у сувязі з акупацыяй Мінска германскімі войскамі, некаторы час тут выходзіла. На пачатку 1919 года разам з рэдакцыяй «Звезды» М. Гарэцкі пераехаў у вызваленую ад немцаў Вільню. Тут ён і журналіст, і лектар настаўніцкіх курсаў, і выкладчык гімназіі. У 1919 годзе Максім Гарэцкі ажаніўся з Леанілай Чарняўскай, настаўніцай, беларускай пісьменніцай. У іх нарадзіліся дачка Галіна і сын Леанід.

Максім Гарэцкі
з жонкай Леанілай,
дзецьмі Галінай і Леанідам,
пачатак 1920-х гадоў ►

Сталася так, што Вільня ў выніку ваеннай інтэрвенцыі перайшла пад уладу белапалаякаў, што замацаваў і Рыжскі мірны дагавор. У 1922 годзе пісьменніка арыштавалі як «савецкага камуніста», ён трапіў у засценкі віленскай турмы на Лукішках, затым яго выслалі ў Коўна, Дзвінск. Пасля вялікіх клопатаў сям'я Гарэцкіх у 1923 годзе атрымала ад савецкага пасла ў Варшаве дазвол на пераезд у Мінск.

У 1923—1926 гадах М. Гарэцкі выкладаў беларусазнаўства на рабфаку БДУ. У 1926—1928 гадах загадваў кафедрай беларускай мовы і літаратуры ў Горацкай сельгасакадэміі. Улічыўшы высокі навуковы ўзровень ведаў М. Гарэцкага, кіраўніцтва прызначыла яго «вучоным спецыялістам Інстытута беларускай культуры». З утварэннем Беларускай акадэміі навук у 1929 годзе ён быў абраны яе правадзейным членам (акадэмікам).

У 1930 годзе М. Гарэцкі быў беспадстаўна абвінавачаны ў контррэвалюцыйнай дзейнасці і арыштаваны. У 1931 годзе пісьменніка адправілі ў высылку на пяць гадоў у горад Вятку, дзе ён жыў у вельмі цяжкіх умовах, не маючы ні сталага заробку, ні месца пражывання. Нарэшце ў 1935 годзе пісьменнік атрымаў дазвол на працу школьнага настаўніка ў глыбінцы Расіі. Аднак у краіне ўзнялася новая хваля рэпрэсій. У 1937 годзе класіка зноў арыштавалі, а ў 1938 годзе прыгаварылі да расстрэлу.

У далёкім выгнанні беларускі пісьменнік з настальгіяй па Радзіме гаварыў: «Судзі мяне, судзі мяне кожны і ўсякі! Судзі мяне судом сваім, і кожным, і ўсякім... Карай мяне карамі сваімі, карай... Толькі прашу цябе: не выбівай з маіх худых і кволых рук гэтага маленькага пучочка васількоў... А выб'еш — буду азірацца на іх з сумам і жалем вялікім, перавышаючым мае слабыя сілы... Як мне забыцца на іх, пакінутых там, адзяду, на дарозе, у пыле, у брудзе, на цярновай дарозе, якою народ мой ішоў...»

У 1957 годзе Максім Гарэцкі «за адсутнасцю саставу злачынства» быў рэабілітаваны. Сёння яму пастаўлены помнікі ў Мінску і Вязьме (там ён загінуў), яго імем названы вуліцы беларускіх гарадоў. На радзіме пісьменніка, у вёсцы Малая Багацькаўка, створаны музей, яго імя прысвоена Горацкай цэнтральнай бібліятэцы. У Беларускай сельгасакадэміі існуе

стыпендыя імя Максіма Гарэцкага, якая прысуджаецца студэнтам-заможнікам за выдатныя поспехі ў вучобе і грамадскай дзейнасці.

Навуковая і творчая спадчына М. Гарэцкага шматгранная. У характарыстыцы яго як вучонага неабходна найперш вылучыць такія напрамкі, як літаратуразнаўства, мовазнаўства, фалькларыстыка.

Максім Гарэцкі — аўтар першай «Гісторыі беларускае літаратуры».

Пісьменнік быў добрым знаўцам народнай мовы. Ён працаваў над правапісам беларускай мовы, прыняў удзел у стварэнні «Невялічкага беларуска-маскоўскага слоўніка» (1919), «Практычнага расійска-беларускага слоўніка» (1924) і інш. Актыўны фалькларыст, М. Гарэцкі далучаў да збірання скарбаў беларускай народнай творчасці і філолагаў, і музыкантаў. З голасу сваёй маці пісьменнік запісаў і затым выдаў «Народныя песні з мелодыямі» (1928).

Асабліва вялікія заслугі М. Гарэцкага ў развіцці новай беларускай прозы. Здзейснены ім прарыў у мастацтве слова абумовіў прыход у беларускую літаратуру такіх яе яркіх талентаў, як Якуб Колас, Кузьма Чорны, многіх празаікаў другой паловы ХХ стагоддзя.

У творчасці М. Гарэцкага дамінуючымі з'яўляюцца гісторыка-культурны аналіз жыцця беларусаў на злome эпох, станаўленне нацыянальнай інтэлігенцыі, яе абавязкі перад народам. Ён пашырыў і праблематыку, і жанравыя параметры беларускай прозы. Канкрэтыка жыццёвага матэрыялу рабіла яго творы дакументальна выверанымі, праўдзівымі. Здольнасць пісьменніка бачыць асобнага чалавека ў кантэксце гісторыі ўсяго народа абумовіла тое, што ў беларускай літаратуры ўпершыню з'явілася аб'ёмная гісторыка-дакументальная, хранікальная проза.

Найперш М. Гарэцкі заявіў пра сябе як майстар апавяданняў. З цягам часу жыццёвы матэрыял пачаў разрастацца ва ўяве пісьменніка ў большыя мастацкія палотны. Уражанні ад ваенных дзеянняў

Кніга «Гісторыя беларускае літаратуры» (Вільня, 1920) вытрымала некалькі перавыданняў. Доўгі час была адзіным падручнікам для школ і ВНУ.

«Мэтанакіраванасць усяго жыцця Максіма была здзіўляючая; гэта — служэнне беларускай літаратуры, усёй істотай, усімі сіламі, усімі сродкамі, усім часам, усім жыццём» (Алесь Адамовіч).

на роднай беларускай зямлі, занатаваныя ў шматлікіх апавяданнях, аўтар аформіў у дакументальна-мастацкі твор «На імперыялістычнай вайне» (1926). Віленскі перыяд жыцця М. Гарэцкага 1920-х гадоў атрымаў асэнсаванне пад прамым пісьменніка ў форме асобных апавяданняў, драматычных абразкоў, у раманах-хроніцы «Віленскія камунары» (1931—1932). Летапісны характар мае яшчэ адзін вялікі твор М. Гарэцкага — «Камароўская хроніка», над якім ён працаваў у апошнія гады свайго жыцця.

1. Назавіце асноўныя факты біяграфіі Максіма Гарэцкага. Пад уплывам якіх жыццёвых абставін і акалічнасцей фарміраваўся талент пісьменніка?
2. Вызначце наватарскія рысы літаратурнай спадчыны класіка.
3. Падрыхтуйце вуснае выказванне на тэму «Цярновыя дарога лёсу М. Гарэцкага».

Аповяданне «Роднае карэнне»

Як пісьменнік М. Гарэцкі быў вельмі ўважлівы да выбару заглаўкаў сваіх твораў. Яго **першы зборнік** апавяданняў, які выйшаў у 1914 годзе, меў назву «**Рунь**».

У ментальнасць беларуса-селяніна слова «рунь» увайшло як сімвал абнаўлення.

Рунь — гэта ўсходы пасеянага пад зіму жыта. Рунь цешыла вока першай зелянінай на чорнай раллі, з рунню былі звязаны надзеі на ўраджай новага года. Слова, узятае з рэальнага жыцця, пісьменнік напоўніў новым сэнсам: ён вітаў беларускае адраджэнне.

Для зборніка «Рунь» паказальным з'яўляецца і апавяданне «**Роднае карэнне**». Большасць дзейных асоб твора мелі рэальных прататыпаў, імі былі родзічы і суседзі М. Гарэцкага перыяду яго жыцця ў Малой Багацькаўцы. Інфармацыя пра галоўнага героя шмат у чым нагадвае факты з біяграфіі самога аўтара.

Архіп Лінкевіч — студэнт, будучы ўрач. Архіп так бачыў сваё прызначэнне: «доктарам будзе служыць на Беларусі і будзе збіраць матэрыялы аб духоўным жыцці свайго народа».

Выехаўшы на вучобу з вёскі, ён не забываецца пра бацькоў. Зарабляючы ўрокамі на ўласнае навучанне, Архіп імкнецца аказаць грашовую дапамогу родным («Архіп ладна зарабляў леташні год урокамі, у сябе грошы меў і яшчэ сабраў бацькам на хату»).

Бацькаў ліст пра незразумелыя вясковыя здарэнні ўсхваляваў студэнта. Зацікаўлены «пазнаць неспазнанае», дашукацца да «першапрычыны ўсяго», Архіп на канікулы вяртаецца ў родны дом. Многаму з загадкавых асаблівасцей мясцовага жыцця студэнт знаходзіць навуковае тлумачэнне.

Аднак як патлумачыць, што асобныя людзі валодаюць «звышмагчымасцямі»? Так, сівы дзед Яхім ведаў слова, якое можа спыніць агрэсію воўчай зграі. У сілу заговораў верылі людзі здаўна, вераць і сёння. Моцна захавалася ў людзей цікавасць да зданяў, прывідаў, ваўкалакаў.

Перад дзейнымі асобамі твора ўзнікае пытанне: ці заўсёды і ўсяму можна знайсці навуковае тлумачэнне? Дапытлівыя вяскоўцы прыслухоўваліся да думкі «навучоных людзей». Але, памяркоўныя, разважлівыя, яны ўспрымалі навацыі з асцярогай, перажывалі, каб не забіваў студэнт сабе галаву рознымі пытаннямі. Старажылы завяшчалі Архіпу: **каб быць моцным, нельга адракацца родных каранёў.**

Пабыўка ў вёсцы дала студэнту новыя сілы. Ён, працуючы на сенакосе, падужаў фізічна. Ён «раскрыліў душу», сустракаючыся з вясковай моладдзю, з задавальненнем спяваў і танчыў з сябрамі, сяброўкамі дзяцінства.

На чыгуначную станцыю яго адвозіў дзед Яхім. Кіруючы фурманкай, вазніца спакваля даваў Архіпу «**жыццёвыя ўрокі**»:

«...Першае, што скажу я табе, гэта — чытай... у кніжках і ў разумных людзей пытайся, як жылі даўней нашы тутэйшыя людзі...»

«...Часцей у роднае гняздзечка залятай, дык не будзе яно здавацца табе страшным, і не пабяжыш ты, спужаўшыся, уцякаць ад яго...»

Так, начныя балотныя агеньчыкі, што наводзяць страх на людзей, могуць быць выкліканы фасфарасцыруючым газам, што выдзяляецца з балота. Маланкі і перуны, якія ў час навальніцы цэляць у адно і тое ж месца, залежаць не ад нячыстай сілы, а ад магнітных прыцягальных уласцівасцей канкрэтнай тэрыторыі.

Чаму і ў нашы дні папулярнасцю карыстаюцца рознага роду фэнтэзі — у літаратуры, кінематографе?

▲ Вокладка зборніка
апаবাদанняў
«Роднае карэнне»

«Помні, што, каб другога вызваляць, трэба самому крэпкім быць, на сілы не ўпадаць, а то і самога затопчуць...»

Як ні дзіўна, цэнтральная філасофская праблема твора — праблема вернасці беларускай інтэлігенцыі роднай зямлі — вырашаецца не толькі і не ў першую чаргу праз вобраз інтэлігента Архіпа, а праз вобраз дзеда Яхіма. Менавіта ён з’яўляецца выразнікам аўтарскай канцэпцыі¹ жыцця і чалавека.

М. Гарэцкага хвалявала праблема выхавання беларусаў. Ён заклікаў чытачоў задумацца, якімі павінны быць людзі новага часу. Што з даўнейшых этнакультурных духоўных каштоўнасцей варта грамадству ўзяць з сабой

у новае жыццё? Як не згубіцца нацыі на міжнароднай карце свету? Пастаўленыя пытанні — адвечныя, як і пошукі адказаў на іх — няспыннымя. Пісьменнік неадступна клапаціўся пра тое, каб беларусы не страчвалі сваю гістарычную памяць, трымаліся «роднага карэння».

Галоўную сваю задачу М. Гарэцкі бачыў у выяўленні светапогляду роднага народа, працэсу перадачы ад пакалення да пакалення сацыяльнага і маральна-этычнага вопыту беларусаў. Тэма роднай зямлі, служэння інтэлігенцыі народу — вядучая тэма ўсёй творчасці Максіма Гарэцкага.

1. Чым была выклікана паездка Архіпа Лінкевіча ў вёску?
2. Якія пачуцці для героя выявіліся найбольш яркавымі пры яго набліжэнні да роднага кута? Як успрымае Архіп выявы роднай прыроды?
3. Чым поўніцца жыццё студэнта ў вёсцы, якія настроі авалодваюць ім?
4. Напісанне рэцэнзіі — гэта плён асабістых назіранняў, працы душы і розуму. Калі вы зусім не ведаеце, з чаго пачынаць пісаць рэцэнзію, то можаце звярнуцца па дапамогу да літаратурнай крытыкі. Параўнайце сваё разуменне апаবাদання «Роднае карэнне» з ацэнкай Тамары Мушынскай. Ці супадаюць вашы меркаванні з думкамі крытыка? Падрыхтуйце рэцэнзію на прачытаны твор.

¹ *Канцэпцыя* — сістэма поглядаў на што-небудзь, асноўная думка.

5. Выявіце майстэрства аўтара ў перадачы псіхалагічнага стану студэнта ў час яго начлегу ў новай хаце, пасля пажару.
6. Якімі клопатамі пазначана працоўнае жыццё старэйшага пакалення вяскоўцаў, якімі думкамі поўняцца іх размовы?
7. Раствлумачце мастацкую ролю выкарыстаннага ў творы выразу «праз гэты, выбачайце, свінячы спакой калодаю гнілою жыццё пражыць і нічым не цікавіцца».
- 8. Як адлюстравалася ў творы спрадвечная тэма ўзаемаадносін бацькоў і дзяцей?
9. Раствлумачце сэнс назвы твора. У чым актуальнасць праблем, узятых у апавяданні?
10. У чым, на вашу думку, апавяданне «Роднае карэнне» М. Гарэцкага сугучна з «Дзяльбой кабанчыка» В. Карамазова, вершам Р. Барадуліна «Трэба дома бываць часцей»?
- 11. Якім вам бачыцца далейшы жыццёвы шлях Архіпа Лінкевіча?
12. Выкажыце ўласныя меркаванні, што значыць для вас «роднае карэнне».

Тэорыя літаратуры

Вобразы аўтара і апавядальніка

У літаратуразнаўстве пісьменніка-аўтара звычайна называюць паводле асноўных відаў ці жанраў яго твораў: апавядальнік, раманіст, нарысіст, эсэіст і г. д. Такім чынам, М. Гарэцкі як аўтар апавядання «Роднае карэнне» — **апавядальнік**. З гэтага апавядання, як і з іншых яго твораў, паўстае вобраз аўтара, лад яго думак, настрояў, імкненняў, што адрознівае аднаго пісьменніка ад другога (напрыклад, Гарэцкага ад Багдановіча або Якуба Коласа). У той жа час сучасная тэорыя літаратуры вылучае функцыі пісьменніка, г. зн. спосабы, якімі ў тым ці іншым творы вядзецца сам апавед. У сувязі з гэтым гавораць пра вобраз апавядальніка (апаведача, наратора — згодна з тэрмінамі сучаснага літаратуразнаўства).

Апавядальнік: 1) пісьменнік, аўтар апавяданняў (рус. рассказчик); 2) асоба, якая вядзе ў творы апавед (рус. повествователь).

Існуе некалькі спосабаў аповеду ў прайзачным тэксце. Галоўныя з іх два:

1. Апавядальнік у творы прысутнічае прыхавана, з'яўляючыся пасрэднікам паміж стваральнікам тэксту і чытачом. У такіх выпадках гаворка ў творы вядзецца ад імя трэцяй асобы і пераважна мае «нейтральна аб'ектывізаную» форму.

2. Тэкст можа быць пададзены ад імя аўтарскага «я» (як у «Шляхціцы Завальні...» Я. Баршчэўскага) ці прыдуманага аўтарам персанажа-апавядальніка (напрыклад, Тараса ў паэме «Тарас на Парнасе»). У такіх творах дзякуючы аповеду ад першай асобы матэрыял атрымлівае суб'ектывізаным характар, больш эмацыянальна ўздзейнічае на чытача ў загадзя вызначаным аўтарам напрамку.

У Максіма Гарэцкага сустракаемся з рознымі спосабамі аповеду, што абумоўлена спалучэннем у творчасці пісьменніка рэалістычнага і лірычнага падыходаў да асэнсавання паводзін, пачуццяў, мыслення герояў. У прыватнасці, першы тып аповеду мы бачым у «Родным карэнні». Тут аўтар-апавядальнік стаіць нібыта збоку ад падзей, пра якія ён аб'ектыўна і падрабязна расказвае чытачам. Такая манера аповеду даволі традыцыйная. Разам з тым творчая смеласць М. Гарэцкага выявілася ў апаведнай лірыка-экспрэсіўнай манеры пісьма, якая на той час была наватарскай для беларускай літаратуры. У шэрагу твораў пісьменнік выказвае свае адносіны да адлюстраванай рэчаіснасці, у іх выразна адчуваецца «аўтарская прысутнасць». Яскравае пацвярджэнне — лірычныя рэфлексіі героя, ад імя якога вядзецца апавед у творы «За што?». Юнак ля магілы дзеда, абмяркоўваючы чалавечае жыццё, неаднойчы звяртаецца сам да сябе...

Героі аўтара — складаныя, супярэчлівыя натуры. М. Гарэцкі заклікае іх захоўваць сваё ўласнае «я», не паддаючыся разнастайным негатыўным праявам. Большасць твораў пісьменніка пабудавана на біяграфічным матэрыяле. Вылучаючы вобраз апавядальніка ў «Родным карэнні», мы разумеем яго канкрэтныя падказкі для шырэйшага ўсведамлення тых ідэалагічных пазіцый, на якіх знаходзіўся Гарэцкі-творца, Гарэцкі-грамадзянін.

1. Растлумачце значэнне тэрміна «апавядальнік».

2. Якія два галоўныя спосабы аповеду выкарыстоўвае М. Гарэцкі?